

EGYHÁZI ISKOLAINDÍTÁS ÉS AZ ÁLLAM AZ ELSŐ PARLAMENTI CIKLUS IDEJÉN

Nagy Péter Tibor

Oktatáskutató Intézet

Az első többpárti parlamenti választásokat követő parlamenti ciklus egyik legfontosabb oktatás- és társadalompolitikai kérdése volt az egyházi iskolaindítás kérdése. Nem egyszerűen arról van szó ugyanis, hogy a rendszerváltás természetes eredményeként szabadabbá vált az iskolaalapítás és ezzel a szabadsággal többek között az egyházak is éltek, hanem arról, hogy a kormányzat oktatás- és egyházpolitikája középpontjába helyezte azt a törekvést, hogy növekedjen a történelmi egyházak által fenntartott intézmények aránya. *Boross Péter* belügyminiszter, majd miniszterelnök maga foglalt úgy állást, hogy kívánatosnak tartja, hogy a magyar közoktatásban az egyházi iskolák aránya érje el a 20%-ot.

Az államosítás megkérdőjeleződése

A történelmi múlttal való szembenézés – *Pozsgai Imre* köréből irányított – részeként a korszak vezető reformlapja, a Magyar Nemzet cikksorozata a *Pócspetri-* és a *Mindszenty-ügyet* párhuzamos történetként mutatta be, előkészítve a közvéleményt „az egyházi iskolák államosítása beleillik a Rákosi-rendszer-féle törvénytelenések sorába” később kimondott elvéhez. Ezt az állítást azért kellett alaposan előkészíteni, mert a hetvenes évektől a történelmi tanulmányok és visszaemlékezések – még a negyvenedik évfordulón, 1988-ban is – nem a szocialista forradalom győzelmeként, hanem az elmaradt polgárosodás „behozásaként” értékelték az iskolaállamosítást.

Az erősen kompromittálódott ÁEH helyett az egyházakkal kapcsolatos ágazati politika mindinkább a Művelődési Minisztériumba helyeződött. *Glatz Ferenc* művelődési miniszter és a katolikus gimnáziumok vezetői között nagy nyilvánosságot kapott levélváltás zajlott, s a katolikus és református egyház köreiben már ekkor számolni kezdtek államosított ingatlanok sorsával. „Az egyházi ingatlanok visszaadása nemzeti érdekünk.” – nyilatkozta a kultuszminiszter 1989 nyarán Mogersdorfbán, ősszel – a Fasori Evangélikus Gimnáziumban megtartott országos évnyitó után – pedig már megbeszélést tartott katolikus főpapokkal az ingatlanok leendő visszaszolgáltatásáról. (*Magyar Hírlap*, 1989. július 5–6. o.; *Magyar Nemzet*, 1989. október 11; 3. o.)

Az első oktatási célokat szolgáló ingatlanátadások még a külpolitikai nyitással is összefonódtak, az elsőként megnyílt fasori evangélikus gimnáziumot *George Bush* amerikai elnök is meglátogatta (*Tér-kép*, 1989. 23. 12. o.). Amerikai-magyar reformá-

tus egyházi alapítvány született a sárospataki gimnázium támogatására, s a rendszerváltásban közismerten aktív amerikai nagykövet, *Mark Palmer* is aktívan közreműködött (*Tér-kép*, 1989. 37. október 12. 7. o., *Magyar Hírlap*, 1989. szeptember 28. 2. o.) Szintén külföldi segítséggel szerveződtek újjá a kalocsai iskolánövérsek (*Magyar Hírlap*, 1989. szeptember 18. 3. o.).

Az iskolavisszaigénylés elsőnek a budapesti MórícZ Zsigmond Gimnáziummal kapcsolatban merült fel. A református egyház kifejezetten világi, részben emigráns értelmiségi csoportok szorgalmazására 1989 januárjában igényelte vissza a volt Baár-Madast, s a pozitív válasz októberre meg is érkezett (*Vasárnapi Hírek*, 1989. január 29.; *Esti Hírlap*, 1989. október 4. 4. o.). Igazgatónak a szabadgondolkodó református értelmiség egyik vezető alakját, a szekularizált értelmiségi körben is nagyrabecsült történelmi nevet viselő *Bibó Istvánt* kérték fel (*Mai Nap*, 1989. október 13. 7. o.).

Jellemző azonban, hogy a református egyházzal történt megegyezés az iskolaépület tulajdonosának, a fővárosnak együttműködése nélkül történt, a Fővárosi Tanács illetékes elnökhelyettese a sajtóban bírálta a minisztert (*Esti Hírlap*, 1989. november 29. 2. o.). A MórícZ Zsigmond Gimnázium számára új iskolaépület teremtése végül is csak központi forrásból volt lehetséges. Ebből az esetből világosan látszik, hogy azok a konfliktusok, amelyek az 1991-es egyházi ingatlantörvény után kirobbantak, nem pusztán a keresztény értékeket követő kormányzat és a liberális önkormányzatok akcidentális, vagy éppen ideológiai ellentétéből fakadnak, hanem a szervezetszociológiai értelemben eltérő érdekek megjelenési formái. 1989-ben – nemzetiek és liberálisok nagypolitikai ellentétét és az önkormányzati törvény megszületését megelőzően – már szemben állt egymással a jó állam-egyház viszony érdekében anyagi gesztusokra kész kormányzati érdek és a konkrét iskolák működtetéséért felelős, a konkrét helyi társadalommal számolni kénytelen helyi érdek megjelenítője.

Míg a neves iskolák költöztetéséért, összecsúszásáért a helyi elitek láthatóan neheztek a kormányzatra és az egyházakra, addig kisebb tekintélyű helyi iskolákról – nemcsak az épület, de az *intézmény* átadásáról is szívesen tárgyaltak a helyi tanácsok. Ez évben fogalmazódott meg a katolikus egyház iskolaigénye Makón, a reformátusé Pápan (*Mai Nap*, 1989. július 23. 6. o.; *Magyar Hírlap*, 1989. november 1. 7. o.).

Az egész ingatlan-intézményvisszaadásos logikával kapcsolatban 1990 tavaszán az egyetlen aggodalmas hangú cikket egy kiségházi vezető, későbbi SZDSZ-es képviselő, *Iványi Gábor* jelentette meg. Arról írt, hogy az önkormányzatokra kellene bízni, mit és mikor adnak vissza az egyházaknak (*Magyar Hírlap*, 1990. május 31. 3. o.)

Az ingatlanvisszaadás előrejelzésével párhuzamosan – a rendszerváltás természetes részeként – *Németh Miklós* miniszterelnök felmondta az állam és egyház 1950-es megállapodását, mely korlátozta a felekezeti iskolák számát. Az 1985-ös oktatási törvény 1990 eleji módosítása az egyházak alanyi jogává tette az iskolaalapítást. Közel sem volt ennyire természetes azonban az egyházfinanszírozási rendszer megváltoztatása – ennek sem általánosan elfogadott demokratikus nyugati modellje, sem könnyedén követhető magyar hagyományai nem voltak. 1989 elején *Pregun István* szabolcsi képviselő interpellált az egyházi iskolák állami támogatása ügyében. (Addig egyötöd részben a 200 milliós államsegélyből fedezték az egyházak iskoláik szükségleteit, s négyötödrészt saját forrásból, külföldi adományokból működtek). Az 1990-re vonatkozó költségvetési

törvény az állami iskolák támogatásának felét ajánlotta fel a magán- és egyházi iskoláknak. *Pregun* ezt decemberben még kedvezőnek találta, de az 1990/III tv. tárgyalásakor már diszkriminatívnak minősítette. A költségvetést módosították tehát, s azon érv ellenére, hogy az egyháznak van más forrása – akár tandíj is – egyenlősítették az állami és egyházi iskolák államtól kapott támogatását. *A minisztérium már ekkor – azaz a választások előtt – felismerte, hogy az egyházi iskolafenntartóval kötött különmegállapodás jelentős befolyást, mérlegelési jogot biztosít a tanügyigazgatásnak.* Az 1990-es oktatási törvény szerint a helyi tanács vagy az Művelődési Minisztérium dönti el, hogy az adott településen az állami oktatás feladatainak ellátásához kell-e magániskola, s a Művelődési Minisztérium egyes munkatársai szerint a támogatás csak az Művelődési Minisztérium engedélyének birtokában járt (*Heti Világgazdaság*, 1990. 23. június 9. 19. o.). Az egyházakról szóló 1990/IV. törvény azonban végül megszorítás nélkül garantálta a teljes normatívát az egyházi iskolafenntartóknak. (Tehát nemhogy mérlegelési jogot nem hagyott az MM kezében, ami az egyház és állam elválasztásából következett, hanem annak, az Európa német hagyományú területein érvényes joggyakorlatnak sem engedett teret, amely bizonyos normatív feltételekhez – például tandíjmentességhez, az állami tanterv elfogadásához stb – köti a teljeskörű állami támogatást.)

Az elszalasztott pillanat

A választások után, ahogy ez várható volt, felgyorsult az egyházas értelmiség iskolaszervező aktivitása. Ekkor szalasztódott el az a történelmi pillanat, amikor „az egyházi jellegű iskolára való társadalmi igény” és „az egyházi tulajdon reprivatizációja” még szétválasztható volt. Ezt a rövid ideig fennálló és később oly sokak által hiányolt kettősséget legjellegzetesebb módon az „Arany János-ügyön” tanulmányozhatjuk. A XII. kerületi Keresztény Értelmiségi Szövetség igényfelméréssel ellátott kérelmet nyújtott be iskolaszervezés, „iskolaátvétel” végett. A magyar politikai köztudatban még nem létezett az iskolaépület/iskolaintézmény logikus szétválasztása, így ezek a kérvények az Arany János iskolát kérték vissza. Nem tudható, hogy a kerület segítőkészsége esetén – még az önkormányzati választások előtt – mi történt volna, ha új iskola alakul, vagy a régi kimenő rendszerben átalakul, a kerületi tanács elutasította az igényt. Ezután szerzett az egyesület tudomást arról, hogy a Szűz Mária Társaság visszaigényli „az Arany János” épületét, s megállapodtak velük a két igény összekapcsolásáról – igénybe vették továbbá a kerület MDF-es képviselőjének segítségét. Azaz helyi – megalapozott vagy kevésbé megalapozott, de mindenképpen létező – *iskola-igényügyből* a felek türelmetlensége és megegyezésképtelensége miatt *reprivatizációs illetve pártpolitikai ügy lett* (*Heti Világgazdaság*, 1990. 21. május 26. 73. o., *Magyar Hírlap*, 1990. június 5. 7. o.).

Az állatorvosi ló esete tovább folytatódott, amikor már egyértelműen a meglévő iskola szellemiségének átalakulásáról volt szó. Hiszen az MKM illetékes főosztálya – amelynek vezetője egyébként az ismert tanügyi jogász, *Szűdi János* volt úgy foglalt állást, hogy az a szülői jog, hogy a szülők megválaszthatják az iskolában folyó nevelést, nem jelentheti azt, hogy meglévő állami iskola szellemiségét határozhatják meg.

Ezzel mintegy sugallta, hogy a reménytelen harc helyett a szülők kezdjenek magániskolaalapításba – maga a miniszter viszont támogatásáról biztosította az akciót (*Heti Világgazdaság*, 1990. 23. június 9. 19. o.)!

Az egyedi ügyön túlmutat, hogy ez év szeptemberében a KDNP politikája közép-pontjába helyezte a keresztény szellemiségű önkormányzati iskolák védelmét. Ekkor már ténylegesen működött a hajdúdorogi görögkatolikus, mosonmagyaróvári római katolikus, pesthidegkúti ökumenikus iskola. Mi több, a kereszténydemokraták állami fenntartású felekezeti iskolák létesítéséről tettek javaslatot. (Az önkormányzati, állami, egyházi, és magániskolák mellett eképpen új iskolatípus jött volna létre (*Heti Világgazdaság*, 1990. 39. szeptember 29. 74. o.).

Feltűnő módon az erről folytatott tanácskozásokon a parlamenti pártok közül egyedül az MDF nem jelent meg, s ez – együtt a Miniszterelnökség egyházügyi államtitkári pozíciójának átengedésével, az egyházi ingatlantörvény KDNP-s igazságügyi államtitkár által történt előterjesztésével egyre több politikai elemzőt arra a felismerésre késztetett, hogy az egyházpolitikát és az egyházi iskolák kérdését a legnagyobb kormánypárt mintegy „leadta” koalíciós partnerének – itt az FKGP és a földkérdés analógia merült fel (például: *Magyar Hírlap*, 1991. május 4. 3. o.).

Eredetileg az önkormányzati iskolákban megindítandó felekezeti oktatás elutasítása/joga körül zajlott a *világnézetsemlegesség vita* is. Nem véletlen, hogy ennek felmerülése a KDNP, illetve a katolikus püspöki kar által vereséggént megélt (1990 nyári) hittanügyi kompromisszum, illetve a parlament azon döntése utánra esik, amikor az új parlament nem volt hajlandó tárgyalni a Németh-kormány hagyatékából maradt törvénytervezetet az egykori egyházi ingatlanokkal kapcsolatos értékesítési moratoriumról. Utóbbi okát, ami megítélésem szerint az, hogy az önkormányzatok leendő, kormánypártinak remélt elitje mozgásterét nem akarták előre korlátozni, az MDF vezetése még KDNP-s szövetségésének sem árulta el (*Heti Világgazdaság*, 1992. 45. november 7. 41. o.).

Az egyházi ingatlan-törvény tervezet és a hozzákapcsolódó értékesítési moratórium csupán azután vált igazán sürgőssé, hogy az önkormányzati választásokon – az 1990 nyári várákosásokkal diametriális ellentétben – a koalíció pártjai vereséget szenvedtek. A kétharmados önkormányzati törvényben biztosított széleskörű fenntartói jogok ugyanis valószínűvé tették, hogy az egyházas szellem az önkormányzati iskolák nagyobbik részében akkor sem fog érvényesülni, ha ezt a törvény egyértelműen nem zárja ki. (Mi több, a KDNP és a Keresztény Pedagógus Kamara az önkormányzatokban még évek múlva is a „régí rend” képviselését látta.)

A kormány még az év vége előtt nyilvánosságra hozta, hogy be fogja terjeszteni az egyházi ingatlanokról szóló – funkcionális logikájúnak ígért – törvényjavaslatot (*Magyar Hírlap*, 1990. dec. 13. 1. o.).

Az 1991-es egyházi ingatlantörvény és a politikai erő

Mint az 1991 tavaszán és nyarán kibontakozott vitából kitűnik, a kormányzat az egyházi oktatás alapjait elsősorban az egykori ingatlanok átadásával kívánta megteremteni. Ezt olyan magas szintű, stratégiai politikai kérdésként kezelte, hogy az ön-

kormányzatok nem kaptak egyetértési jogot az iskolaingatlanok átadásának kérdésében. Ez az álláspont mindhárom ellenzéki párt egyöntetű elutasításával találkozott, sőt az MDF egyik képviselője (*Varga János*) is nyújtott be olyan módosító indítványt, mely az egyetértési jogot az önkormányzatok számára kívánta fenntartani. Az önkormányzatok természetesen ragaszkodni szerettek volna egyetértési jogukhoz, ennek lényeges dokumentuma a Budapesti Közgűlés *Sáska Géza* vezette Oktatási Bizottsága és *Nagy Gábor* vezette Emberjogi Bizottsága által kezdeményezett és a Közgűlésen elfogadott határozat. Szintén figyelemre méltó, hogy a Református Egyház zsinati határozata csak akkor támogatja az iskolaindítást, ha az iskola ahhoz az önkormányzat egyetértő nyilatkozatát bírja (*Reformátusok Lapja*, 1991. 33. 5. o.).

Amennyiben az önkormányzat és az egyház nem tud megegyezni, törvény szerint az ügy kormánybizottság elé kerül, mely elrendeli az ingatlanok – funkcióvesztés esetén kárpótlással történő – átadását. A kritikusok rámutattak arra, hogy az ágazati érdekvédelem e bizottságban elégtelennek tűnik, hiszen annak elnöke a Miniszterelnöki Hivatal egyházi ügyekkel megbízott államtitkára. A bizottság nem érdekelt abban, hogy megkövetelje az ingatlanátvevő egyháztól, hogy abban továbbra is közoktatási tevékenységet folytasson, de ha ezt meg is tenné, egyelőre senkinek nincs módja ezen kötelezettség nem teljesítését szankcionálni.

Politikai vita folyt azon is, hogy az egyházi ingatlanok kormányzati szétosztása valóban pusztán egy méltányos gesztus a kormányzat részéről – ahogy ezt a kormánypártok állították, vagy pedig bizonyos számítás, politikai befolyásolás eszközét találhatja meg ebben a kormányzat, ahogy ezt a FIDESZ (*Fodor Gábor* beszédében és széles körben terjesztett Hét Pontjában) állította, s egyfajta „vallási tervgazdálkodás” a cél, ahogy ezt az SZDSZ vezérszónoka, *Mészáros István László* mondta.

Az ellenzéki politikai, gazdaságpolitikai kritika többek között az egykori egyházi iskolák ingatlanforgalmának befagyasztására vonatkozott. Ehhez olyan gazdasági körök és szakértők is csatlakoztak pártállástól függetlenül, akik a növekvő ingatlanpiac pozitív hatását hangsúlyozták.

Az egyházi törvényben nem sikerült a funkcionalitás elvét megfelelően biztosítani. A törvény ugyan kimondja, hogy csak funkcionálisan lehet ingatlant visszaigényelni, de semmilyen szankciót nem tartalmazott arra nézve, mi történik, ha az új tulajdonos végül mégsem iskolát indít ott, ahol eredetileg azt akart, hanem valami féle gazdasági tevékenységet („ez a törvény kárpótlási törvény”-mondta egyébként *Pálos* államtitkár két esztendővel később).

A pedagógus-szakszervezetek felhívták a figyelmet arra, hogy a törvényben leszögezett fokozatosság bizonytalanságot teremt az iskolákban, s nem lesz kiszámítható, hogy azok mikor kerülnek átadásra, ez pedig lebénítja az adott iskola mozgásszabadságát a helyi társadalomban, érdekeltté teszi az önkormányzatokat, hogy ne költsenek az épületekre, s arra ösztönzi a pedagógusokat, nézzenek másikat, biztosabb munkahely után.

A FIDESZ javaslata szerint törvénybe kell foglalni, hogy egy világnézetileg semleges iskolának minden helységben maradnia kell. Ezt az alapvető alkotmányos elvet feltehetően a kormányzópártok számos képviselője is elfogadta és csak kiélezett politikai vita miatt került sor az erre irányuló ellenzéki javaslat elutasítására. A „történelem”, legalábbis az elmúlt három év politikatörténete igazolta az ellenzék aggodalmait.

Bebizonyosodott a katolikus püspöki kar azóta elhangzott nevezetes választási nyilatkozatával, a *Seregély István* érsek környezete által megindított *vállaltan* választási lappal, hogy *Fodor Gábor* gyanúja az egyházak politikai megvásárlásának szándékáról nem volt alaptalan, s az egyházfinanszírozási ügyekben kirobbant botrányok bizonyítják, hogy nem volt erős *Mészáros István László* azon kijelentése, hogy egyfajta „vallási tervgazdálkodás” a cél.

Az ellenzék aggodalmát, tudniillik, hogy a kormánybizottságban majd politikai mérlegelés történhet a visszaadandó egyházi ingatlanok sorrendjéről, az MKM egy ideig azzal utasíthatta el, hogy az egyházak szabják meg a sorrendet, de a kárpótlási összeg szűkössége – és a törvény betartásának kényszere, ti., hogy az egyházi követelések évi tíz százalékát darabszámra és nem értékben kell teljesíteni –, már 1992 végére, 1993 elejére felborította az egyházak által javasolt sorrendet és politikai-hivatali mérlegelés tárgyává tette az ingatlanvisszaadást.

A nagyegyházak arra szólították fel lelkészeiket, hogy az egyiskolás helységek ne szorgalmazzák az iskola átvételét, s a közvéleménykutatások szerint az egyiskolás települések lakossága – noha körükben volt a legtöbb egyházat követő vallásos, illetve kormánypárti szavazó – egyértelműen helyeselte ezt az elvet. Ennek ellenére például 1992-ben Zalában lehetett ilyen törekvéssel találkozni (*Magyar Nemzet*, 1992. december 3. 12. o.). A formálisan többiskolás, de gyakorlatilag egyiskolás Dabas-Sári esete, az egyébként erősen egyházas beállítottságú szülők szembeszállása az iskolaátadással, s a „megoldásként” felépült fal bizonyítja az aggodalom indokolt volt.

Az egyházak reagálása

A kritika arra is felhívta a figyelmet, hogy az ingatlantörvény az egyházi megújulási folyamatot, a „feudális vonások” (*Várszegi Asztrik* pannonhalmi főapát kifejezése) felszámolását akadályozza, hiszen a hívők kinyilvánított akarata helyett az egyházi hierarchiát hozza döntő pozícióba, a hívők az iskolát püspökeiktől kapják. A törvény ezzel is hátat fordított az eötvösi elképzelésnek, mely a katolikus autonómiát – azaz a hívők és alsópapság demokratikus beleszólását az egyház világi (s persze nem teológiai, ami magával a katolicizmussal ellenkezne) – éppen az iskolaügyön keresztül látta megvalósíthatónak.

Az aggodalom az utóbbi – és persze az egyházak „túlvállalása” – következtében elérte azt a szintet, hogy miközben a nagyegyházak vezetése a kormánykoalíció mellé állt, a nagyegyházakon belül ellenzékiek számító lelkészek és világi értelmiségiek immár nyíltan szembefordultak a törvénnyel, s a koalíció egyházpolitikájával. A napi sajtón kívül elsősorban az Egyházfórum, a Mérleg (a Pax Romana lapja), az Igen, a Zsinati kör publikációi, valamint az Egyház és Világ biztosítottak publicitást ezeknek a véleményeknek.

Az egyházak „túlvállalása” még azokat is aggodalomra készítette, akik nem értettek egyet azzal az interpretációval, mely az egyházak modern társadalomban betöltött feladatában – II. vatikáni zsinati, illetve a holland és német protestáns teológiát követő módon – a karitatív-diaikonikus és nem az iskolafenntartó-pasztorációs funkciót hangsúlyozta. Sokan, köztük *Korzenszky Richárd*, az egyházi iskolák MKM-alkalmazott, de

eredetileg bencés paptanár biztosa, aggódtak, hogy a megfelelő számú pedagógus híján egyszerűen táblacsere lesz az egyházi iskolák indítása. Mások a kifejezetten elkötelezett szellemiségű tanulógardát határozták meg a sikeresen működő és „valóban egyházas” iskola indítófeltételül. A „meglévő intézmények erősítése, vagy újabb intézmények alapítása” XVI. század óta élő és az 1850-es évektől akut probléma az egyházakban. Az erőtartalékok végességéből többek – például *Ritoók Zsigmond* református főgondnok szerint is – bizonyos oktatási funkciókról, például az egyházi tanítóképzésről való ideiglenes lemondás és ehelyett kollégiumszervezés következne (*Egyház és világ* 1993. 10. o.). Hasonlóképpen az egyetemalapításban is két álláspont létezett: az önálló egyetem alapításának költségesebb és ingatlanigényesebb koncepciója, melynek megvalósítása lett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, és a meglévő tudományegyetemre való betagozódás koncepciója, ami a szegedi kísérletben manifesztálódott.

„A törvény sok tekintetben zsákutcába vitt bennünket... Aki visszakér az népszerűlen, s még a legártatlanabb is gyanúba keveredik. Másrészt a társadalomban zavarokat okoz egyik másik intézmény kiiktatása és új szellemben történő újraindítása” – nyilatkozta *Várszegi Asztrik* (*Igen*, 1993. október 29. 22. o.). Ő, a legmodernebb gondolkodásúnak tartott magyar főpap mozgásterének korlátját jelzi, hogy az egyiskolás települések kérdésében csak aggodalmas, de nem zárja ki az iskolavisszaigénylést.

Ezek az álláspontok azonban rendre kisebbségben maradtak, erről persze nem csupán az ingatlantörvény és a parlamenti pénzelosztás logikája tehet, hanem az egyházszociológiai helyzet is: *Tomka Miklós* adatai szerint „a városi közép- vagy felsőfokú végzettségű fiatal felnőttek, akik a kevésbé intézményfüggő, újszerű vallásosságot képviselik, Nyugat-Európában 20–25%, Magyarországon csak 15 %-ot képviselnek a vallásosak között” (*Heti Világgazdaság*, 1993. 32. augusztus 7. 32. o.). A vallásos hitek és attitűdök a maradék hetvenöt vagy nyolcvanöt százalékot tekintve is Magyarországon sokkal tradicionálisabbak, mint Nyugat-Európában, ahogy erre *Szántó János* (1992) szociológiai felmérése rámutatott.

Az egyházak és az egyházas értelmiség köreiben talán éppen ebből következően az aggodalmakat negligáló vélemények is vannak: *Lukács Tamás* KDNP-s képviselő az átadás meggyorsítását ellenző érvek sorából lényegtelennek tekintette, hogy hány iskolát tudnak az egyházak működtetni (*Magyar Hírlap*, 1992. május 11. 4. o.). A káderhiányt („a magyar egyház nem bővelkedik tehetségekben” – vélekedik *Kada Lajos* érsek és *Ternyák Csaba* a püspöki kar titkára (*Heti Világgazdaság*, 1993. 9. február 27. 98. o.)), sokan nem tekintik akadállynak a visszaigényléseknél.

A protestáns kultúregyesület titkára, *Tőkéczi László* – noha szélsőségesen elitisztikusra formálná a református iskolaügyet – nem gondolkozik az ingatlanvisszaigénylések visszafogásában.

A tényleges iskolaigénylésekről döntő püspököktől pedig igazán nem várható el a „lemondás” attitűdje, ahogy *Vég Gábor* a fővárosi ingatlanegyeztető bizottság SZDSZ-es elnöke igen empatikusan rámutatott: egyetlen püspök sem vállalhatja, hogy milliárdos vagyonról, nyolcszázéves tradíciókról lemondjon egy, hite szerint néhány évtized alatt leküzdhető káder- és igényhiány érvére. A korlátokat a törvénybe kellett volna (egy törvénymódosításba kellene) beépíteni (*Magyar Hírlap*, 1992. december 15. 7. o.).

Az ingatlanigények hatása az oktatáspolitikai fordulatára

Az igénylési processzusban hatezernél több ingatlant kértek vissza a történelmi egyházak, ezekben 1304 általános iskola, 321 óvoda, 61 gimnázium, 51 szakközépiskola, 11 szakmunkásképző, 34 kollégium működött (*Magyar Hírlap*, 1991. november 6. 4. o.).

Az egyházi ingatlanokról szóló törvény tehát lényegében a kormánypártok vallásos köreinek és a nagyegyházak hierarchiájának megfelelő szövegezésben született meg. Feltehetően ennek köszönhető, hogy az MKM – a vallásos oktatást garantálva látván a leendő egyházi iskolákban – belenyugodott abba, hogy az önkormányzati intézmények világnézeti semlegességét törvény biztosítsa – így kerülhetett be a szó az 1991 novemberében forgalomba kerülő oktatási törvénykoncepcióba.

A koncepció a leendő – az elképzelések szerint nagyszámú – egyházi iskolának sajátos jogokat adott, s a magániskolákhoz képest lehetővé tette a minisztérium és az érintettek különmegállapodását s az igazgatási felügyeletet az egyházra bízta.

Közben azonban elkészült az első összesítés az MKM-ben. Ebből kitűnt, hogy még ha az önkormányzatok „simán” át is adnák intézményeiket, mindenképpen óriási funkcióvesztés következik be, hiszen az egyházak mindössze 752 általános iskola működtetését tervezték, miközben a visszaigényelt épületekben 1304 működött, mindössze 167 óvodáét, miközben a visszaigénylés 321 működőt érintett volna. Ezekben a hónapokban világossá vált, hogy az önkormányzatok igen sok ingatlanért fognak kártérítést kérni, s hogy a pénzügyi kormányzat által az adott évre engedélyezett egymilliárdos kártérítési alap bizony szinte semmire nem lesz elég. – Hasznosabb lett volna az önkormányzati vagyon átadása előtt egy 3–5% tartalékalapot képezni az önkormányzatoknál, melyből az adott településen ki lehetett volna elégíteni az egyházak kárpótlási igényeit – sajnálkozott utólag a KDNP-s miniszterelnökségi államtitkár – (*Heti Világgazdaság*, 1992. 45. november 7. 41. o.). Mások szerint az önkormányzati vagyon ekkora kisajtítását is kilátásba helyezte egy értekezleten, de ezt ő maga cáfolta.

Az ingatlanigénylések országos összesítéséből véleményem szerint az következett a kormányzat számára, hogy a funkcióvesztésre hivatkozás lehetőségét csökkenteni, illetve a mégiscsak önkormányzatinak maradó iskolák keresztény szellemiségét biztosítani kell.

Ezért maradt ki a világnézeti semlegesség fogalma az 1992 január 14-i tervezetből. Nem szabad persze figyelmen kívül hagynunk, hogy a magyar kultúrharc másik két területén a hadsereg és a média kérdésében is ekkor élesedett ki a helyzet (*Magyar Hírlap*, 1992. január 27. 1. o.; *Magyar Hírlap*, 1992. február 25. 8. o.). Különbség a két tervezet között a következő:

„A központi állami, illetve önkormányzati nevelési oktatási intézményben a nevelés és oktatás világnézeti semlegesség elvén szerveződik. (1991. december)

A nevelési, nevelési-oktatási, oktatási intézményekben a nevelés és oktatás a lelkiismereti szabadság és a különböző világnézetűek közötti megbékélés elvén szerveződik.” (1992. január)

A különbség tehát nemcsak a semlegesség és a megbékélés közötti különbség miatt volt fontos (azaz a vita igazi tartalma nem a semlegesség, mint *kifejezés* körül zajlott), hanem amiatt, hogy az 1991-es koncepció külön szabályozta a közintézmények szellemiségét, az 1992-es pedig együttesen az egyházi és közintézményekét. Az önkormányzati iskolák változás nélküli átvételét ez tette volna lehetővé és kizárta volna a kártérítést.

Az önkormányzati és szakszervezeti oldal 1992. április 3-án javasolta az OÉF-nek, hogy törvény mondja ki: „Az Önkormányzati Törvényben az önkormányzatok számára megállapított ellátási kötelezettség világnézeti szempontból semleges oktatási-nevelési intézményben teljesíthető”. Ezzel szemben a kormány fenntartotta azt az elképzelését, hogy „Az állami és önkormányzati nevelési-oktatási intézmény világnézeti alapon nem tartható fenn és nem működtethető, lakossági igény esetén a települési önkormányzatnak megállapodást kell kötnie a világnézeti alapon működő fenntartóval”. (A megállapodási kötelezettség – ami a kétharmados ÖTV-t is sértette, elfogadására tehát nem sok remény volt – lehetővé tette volna, hogy kártérítési kötelezettség nélkül kerüljenek át iskolák az egyházakhoz. A lakossági igény fogalma ebben az esetben azért volt hasznos, mert nem a konkrét iskola szülőinek többségét, hanem egy egyházi iskolára való – feltehetően az adott településen lakó – tanuló elég lett volna az eljárás megindításához. Világnézeti alapú fenntartó lehetett egyébként alapítvány is – ahogy a kispesti iskolabotrány igazolta. – *Magyar Hírlap*, 1992. május 5. 4. o.)

Közben a közvéleményt egyre intenzívebben foglalkoztatták az egyházi visszaigénylésekkel kapcsolatos konfliktusok, a budapesti Deák tér és Miskolc, vagy éppen Debrecen ügyei. Világossá vált, hogy a kiváltási összegekre nemcsak akkor van szükség, ha az önkormányzatok akarják megőrizni az intézményt, hanem akkor is, hogyha az intézmény pedagógusai, vagy a szülők, diákok nem akarják, hogy „átadják őket” az egyháznak. Ezekben az esetekben ugyanis a pedagógusok, illetve szülők képesek voltak megszerezni a legfontosabb napilapok támogatását ügyükhöz. Az SZDSZ pedig jószolgálati bizottságot létesített az iskolakérdés rendezésére (*Magyar Hírlap*, 1992. április 10. 4. o.). A korábban példaértékű – már az ingatlantörvényt megelőzően ingatlanátadásokhoz vezető – szegedi gyakorlat is a város és szeged-csanádi püspökség közötti háborúskodássá vált, bár a többi egyházzal sikerült fenntartani a liberális önkormányzat jó viszonyát (*Magyar Hírlap*, 1992. április 10. 5. o.). Pécsen ugyan kártérítési igény nélkül adta vissza az önkormányzat az ingatlanok egy részét, de a FIDESZ-frakció hevesen támadta ezt (*Magyar Hírlap*, 1992. június 18. 5. o.).

A KDNP kénytelen volt megállapítani: az egyházaknak minden egyes iskola visszadáásért harcolniuk kell (*Magyar Hírlap*, 1992. május 6. 3. o.). Világossá vált, hogy az önkormányzatokkal szemben rövid idő alatt erőből nem lehet célt érni, valamint az egyházi ingatlantörvény módosítását – ekkoriban még egyértelműen – kilátásba helyező politikai pártok várható győzelmétől is tartaniuk kell, így a KDNP kívánságára – sajtóinformációk szerint a KDNP ennek függvényévé tette az 1993-as évre szóló költségvetés megszavazását – radikálisan megemelték az önkormányzatok kárpótlására rendelkezésre álló összeget, ami az 1993-as évben az ingatlanvisszaadások gyorsításához vezetett. 1994-re ingatlanvisszaadás ügyben 4 milliárd lett az önkormányzatok kárpótlására szolgáló kompenzációs alap, ebből 3,6 milliárd már előre le volt kötve. (A

további hatmilliárdot nem szavazta meg a parlament, noha az emberjogi bizottság kormánypárti többsége *Pálos Miklós* javaslatára még megtette ezt.)

A visszaigénylés rendjét végülis ennek az alapnak a nagysága szabályozza, így ahogy az egyházi kapcsolatok főosztályvezetője, *Platthy Iván* fogalmazott: „ma már rá sem lehetne ismerni az eredeti sorrendre” amit az egyházak állítottak fel, annyira felborult a kényszerű gazdálkodás miatt. Így a bizottság pénzhányban arra kényszerült, hogy konkrét javaslatok alapján szavazzon a pénzről. Eképpen a bizottság gyakorlatilag egyházpolitikai és oktatáspolitikai mérlegelő szervvé vált, noha a törvény eredetileg nem ilyen feladatot szánt neki (*Magyar Hírlap*, 1993. december 31. 4. o.).

Az ingatlanvisszaadások gyorsulására olyan körülmények között került sor, amikor a választásokra készülõ mindhárom ellenzéki párt súlyos (bár nem a nyilvánosság előtt zajló) belső viták után visszakozott az ingatlantörvény várható módosításával kapcsolatos 1991/92-ben még egyértelmű álláspontjától. *Horn Gyula* az MSZP elnöke (aki *Vanó Magdolna*, a Hívõ tagozat elnökének jelenlétében tárgyalta az esztergomi érsekkel) (OS. 1993. június 8.) szerint az egyházi ingatlan törvény minél gyorsabb (!) végrehajtása szükséges, a FIDESZ egyházpolitikusi és az SZDSZ vezető politikusi is kijelentették, hogy nem kívánják az ingatlantörvényt módosítani.

Az MDF-en belüli véleménykülönbségekre utal, hogy az oktatási bizottság – ekkoriban megválasztott – elnöke, *Karsai Péter* úgy nyilatkozott, szeretné, ha az oktatási intézmények nagy többsége Hollandiához hasonlóan egyházi kézben lenne. Az akkori közoktatási államtitkárhelyettes asszony, *Dobos Krisztina* viszont határozottan cáfolta, hogy minisztériumnak ilyen jellegű célkitűzései lennének. Az egyházi igénylések nyomán az intézmények 4–5%-a lenne állami (jelenleg kevesebb mint 2%), hangsúlyozta az egyházi főosztály is (*Magyar Hírlap*, 1992. október 15. 4. o.). *Boross Péter* belügyminiszter a későbbiekben az egyházi iskolák kívánatos arányát 20, a KDNP pedig 20–30%-ban határozta meg (*Népszabadság*, 1993. október 14. 6. o.).

Az is világossá vált, hogy a kormányzat – a külön megállapodás segítségével – milyen irányban fogja befolyásolni az egyházi iskolák helyzetét: 1992 augusztusában az MKM a pedagógusok béremelését kiterjesztette egyházi intézményekre is, a magánintézményekre azonban nem. Tette ezt annak ellenére, hogy a parlament önkormányzati és kulturális bizottsága állást foglalt a nem önkormányzati iskolák egyenlő kezelése mellett (PDSZ Ráció, 1992. szeptember 8. o.). A politikai államtitkár pedig kijelentette, hogy olyan alapot kíván létesíteni, amelyből az egyházi iskolák finanszírozását ott is meg lehet oldani, ahol az önkormányzat nem vállalja a normatíva kiegészítését. – Látszik tehát, hogy a későbbi közoktatási megállapodások terve már ekkor megvolt (*Magyar Hírlap*, 1992. augusztus 29. 9. o.).

Az alkotmánybíróság döntése

Az alkotmánybíróság több beérkezett keresetet, köztük az SZDSZ-ét és a PDSZ-ét összevonva, végülis kimondta egyfelől – egy paragrafus kivételével – az egyházi ingatlantörvény alkotmányosságát, másfelől az állami iskola semlegességét. Leszögezte ugyanakkor: „funkciómegőrzés az iskola egyházi iskolaként való továbbműködtetésével nem teljesülhet... Az államnak ... azok számára, akik nem kívánnak egyházi isko-

lába járni – tényleges alternatívát kell biztosítania azzal, hogy semleges iskola látogatását lehetővé teszi, – e semleges iskola igénybevétele nem jelenthet számukra aránytalan terhet. Csak a konkrét eset körülményei alapján dönthető el, hogy mi minősül aránytalan tehernek.” Az alkotmánybíróság álláspontja szerint „*a semleges iskolát választóktól várható el kisebb áldozat.*” Megítélésem szerint ez a félmondat kulcselem a határozatban, mert a bizonytalan „aránytalan teher” fogalmának definiálását teszi lehetővé, azaz mindenképpen aránytalan a teher, ha a semleges iskolát választók nagyobb áldozatot hoznak, mint az elkötelezett iskolát választók (bár Dabas-Sári-ügy persze azt mutatta, hogy ez az értelmezés korántsem automatikus, sőt például a PSZ alkotmánybíróági definíciót is igényel).

Az alkotmánybíróság, mely hosszútávú célként a semleges állam és a világnézetileg elkötelezett oktatás teljes szeparációját jelölte meg, úgy foglalt állást, hogy a jelenlegi átmeneti helyzetben „ha a vallásos nevelés csupán egyes osztályokban folyik, ezekre nem vonatkozik az állami iskola vallási semlegességének követelménye”.

A közoktatási törvény 1993 februári változata – miután a világnézetsemlegesség elutasítása megdőlt – két módon kívánta az egyházi iskolaindítást segíteni, illetve az iskolaátadást kárpótlás nélkül lehetővé tenni. A szülők jogává kívánta tenni a lelkiismereti meggyőződésnek megfelelő iskolaválasztást, azaz gyakorlatilag közfeladattá tette ilyen iskolák létrehozásának segítségét. Másrészt helyi népszavazásból eredő lakossági véleménynyilvánítás alapján kötelezővé kívánta tenni az önkormányzati iskola átengedését.

Az MKM az oktatáspolitikai vitában ezzel mintegy kommunikációs fölénybe került. Az a korábbi megállapítás, hogy egy egyházas kisebbség akarátát kívánja a kormányzat a semlegességet kívánó többségre kényszeríteni, tarthatatlanná vált. Az ellenzéknek és a szakszervezetnek csak az a rendkívül nehezen kommunikálható érv maradt, hogy „lelkiismereti meggyőződés szerintinél” jobb a „lelkiismereti meggyőződéssel nem elmentés” iskolaválasztási jog, illetve, hogy még a népszavazási többséggel szemben is védeni kell az egyházi iskolát nem kívánó helyi kisebbség érdekeit, hiszen kisebb sérelem a hívőknek semleges önkormányzati, mint a nem hívőknek elkötelezett egyházi iskolába járni. (A lelkiismereti meggyőződés szerinti oktatást *Rédly Elemér*, a katolikus püspöki kar iskolai ügyekkel foglalkozó referense már értelmezte. Szerinte a szülőknek joguk van megtudakolni az önkormányzati iskolában tanító pedagógusok világnézetét, továbbá, hogy gyermekük tankönyvválasztását ellenőrizhessék, a kiadóknak kötelességük lenne az egyes tankönyvek világnézeti irányultságának feltüntetése...)

Hiába kísérelte meg a liberális ellenzék és a szakszervezetek a közvéleményt ezen érveknek megnyerni: a brutálisabb szembeállításokhoz szokott közvélemény ebben már nem érzékelte a világnézeti sérelmet. Az alkotmánybíróság instrukcióit általában követő és az ÖTV-vel általában összhangba hozott oktatási törvény készítői „a semleges iskolát választóktól várható el kisebb áldozat” alkotmánybíróági félmondat integrálására már nem voltak hajlandóak.

Közüoktatási megállapodások az 1993-as törvény után

A törvény sajátos „dupla vagy semmi” helyzetet hozott létre. Az önkormányzatok (illetve az MKM) vagy egyáltalán nem kötnek közoktatási megállapodást az egyházakkal, vagy pedig olyan megállapodást kötnek, ami financiálisan rendkívül kötött: olyan arányban kell finanszírozni ezeket az intézményeket, amilyen arányban saját (önkormányzati) intézményeit.

A törvény a legnagyobb kormánypárt, illetve az MKM deklarált szándéka szerint felekezeti iskolák létrehozásának kiemelt minisztériumi támogatását célozta. Míg a törvény szövege az önkormányzatok és egyházak megállapodását említette az első helyen a Kalocsa-kecskeméti érsek és *Lezsák Sándor*, az MDF ügyvezető elnöke megbeszéléséről kiadott novemberi közlemény szerint az MDF fontosnak tartja, hogy szülessen közoktatási megállapodás az óvoda- és iskolafenntartó egyházak meg a kormányzat között (*Új Magyarország*, 1993. 10. 20. o.). Az MKM egyházi kapcsolatok főosztályvezetője már 1993 júniusában leszögezte az állam elismeri az egyházi kézbe került intézmények működtetési költséget és ezt rendelkezésükre bocsátja (*Reform* 93. június 24.). Mi több, egy 1994 januári interjúban azt az álláspontot képviselte, hogy az egyházaknak „az állam (!? NPT) más jogi személyei – például a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium”, mint iskolafenntartók mintájára teljes körű állami finanszírozást kell kapniuk (*Új Magyarország*, 1994. január 7. 6. o.).

A teljes körű állami finanszírozás elképzelése tehát még ekkor is változatlan hangsúllyal és „sietséggel” volt jelen, annak ellenére, hogy már megindult az egyházi iskolák és az önkormányzatok közötti megállapodássor, a közoktatási megállapodás megkötését a fővárosi önkormányzat már 1993 decemberében kimondta (*Népszabadság*, 1993. december 10. MELL. V. o.).

1994 tavaszán – gyakorlatilag a választásokkal egyidőben – az MKM körlevelet intézett a felekezeti iskolákhoz, melyben felszólította őket, hogy amennyiben nem kötöttek az illetékes önkormányzatokkal, illetve a megyei, fővárosi önkormányzattal – megállapodást, azt tegyék meg sürgősen, húsz esztendőre előre (!) az MKM-mel. 138 egyházi iskolával írt alá megállapodást az MKM (*Népszabadság*, 1994. május 7. 5. o.).

A megállapodást sok kritikusa nemcsak politikai „erkölcstelensége” – azaz egy lelépő kormány az utolsó percben öt ciklusra előre elkölti a közpénzeket – miatt bírálta, hanem azt állította: a törvényalkotói szándékkal is ellenkezik (*PDSZ Ráció*, 1994. május).

Ezen érvelés szerint a közoktatási megállapodás először is az egyes iskolák egyenlőtlen finanszírozását hivatott ellensúlyozni – legalábbis a törvény szerint. A konkrét megállapodásokba azonban az került, hogy az iskolafenntartó egyház szabadon használhatja, csoportosíthatja át a pénzeket, s ilyen értelemben inkább egy második egyházfinanszírozási csatornáról van szó, mint az egyes iskolák hátrányainak kompenzálásáról.

A másik érv szerint – megfelelően operacionalizálható Nemzeti Alaptanterv hiányában – az egyházi iskolák egyenlőre nem vállalhatják, hogy minden állami felételnek eleget tesznek, hiszen ezek még nem is ismertek.

Végül olyan elvi álláspont is megfogalmazódott, mely szerint az önkormányzati iskola tevékenységének a világnézeti semlegesség éppolyan eleme, mint mondjuk az íráskészség elsajátítása, ennek következtében a teljes megfelelést a felekezeti iskolák eleve nem is vállalhatják. Az akkori közvéleménykutatások és politikai megnyilatkozások szerint kormánykoalíció-esélyes két liberális párt megállapodása kimondta, hogy az önkormányzat nem adhat át állami feladatot világnézetiileg elkötelezett iskolafenntartónak (*Magyar Hírlap*, 1993. december 23. 4. o.)

Mindenesetre elmondhatjuk, hogy a közoktatási megállapodás lehetősége tartósan visszavetette azokat az egyházakon belüli és kívüli csoportokat, melyek a túlvállalástól óvták az egyházakat.

Az intézményátadás lehetősége

Nem „klasszikus” ingatlan-reprivatizációs ügyként (azaz nem az önkormányzat és az egyház konfliktusán alapuló modell történetként) robbant be a magyar közéletbe „Dabas-Sári”. Az eseményekre ma még mindenki jól emlékszik, de az „utókor” számára érdemes a történetet összefoglalni. Egy vallásos magyar falu (Sári) gyakorlatilag egyetlen iskoláját (papíron egyesített társközségekről lévén szó) a Független Kisgazdapárti vezetésű önkormányzat és a helyi katolikus plébános megállapodása alapján átadták az egyháznak (*Bíró és Székelyi*, 1994). A szülők és pedagógusok – akiknek véleményét az önkormányzat nem vette figyelembe – a nyilvánossághoz, a Köztársasági Megbízott Hivatalához, az MKM-hez, a köztársasági elnökhöz, a szakszervezetekhez, a parlamenthez fordultak. Országos botrány keveredett, az egyház (a váci püspök exponálta magát a helyi plébános mellett, aki egyszemélyben mesterkanonok, kerületi esperes, püspöki szentszéki bizottság tagja, az Országos Hitoktatói Bizottság titkára volt) és az önkormányzat hosszú ideig ragaszkodtak korábbi döntésükhöz, s gyakorlatilag helyi kulturharcra került sor – az iskolaátadást támogatók és az iskolán kívülre szorult szülők, gyerekek között. Többek közöttük *Fodor Gábor* és a köztársasági megbízott, javaslatára végül megosztották az épületet a két – önkormányzati és egyházi – intézmény között (*Népszabadság*, 1993. szeptember 08. 4. o.). A püspök kívánságára végül a szó fizikai értelmében falat építettek a két intézmény közé. (*Népszabadság*, 1993. szeptember 11. 1. o.)

A konkrét történetnél mely a maga élességében, stílusában *nem* volt tipikus fontosabbak a politikai szereplők megnyilatkozásai.

A társadalom jól leírhatóan ellenzékre és kormányzatra oszlott. Mindkét szakszervezet a pedagógusok védelmére kelt. A PDSZ azt hangsúlyozta, hogy az egyházi iskola nem jogutódja az önkormányzatnak – s munkaügyi bírósághoz fordult. (*Népszabadság*, 1993. szeptember 10. 4. o.) A PSZ és a Tanszabadság Társaság egyaránt alkotmánybírósághoz fordult annak kimondatásáért, hogy a szülők többségének akarata nélkül az önkormányzatnak ne legyen joga átadni iskolát. Az emberi jogi bizottság elnöke *Fodor Gábor* úgy foglalt állást, hogy az alkotmánybíróság elvi döntése értelmében azoktól kell kisebb áldozatot kérni, akik a világnézetiileg semleges oktatást választják. Az SZDSZ oktatási tagozata szeptember 13-án nyilatkozott a világi iskolát választó szülők, pedagógusok védelmében (*Népszabadság*, 1993. szeptember 21. 5. o.).

Kőrösfői László, MSZP képviselő augusztus 31-én interpellált *Boross Péter*hez és *Mádl Ferenc*hez. A szocialista napilap az önkormányzati hatáskör rendkívüli szélességének és a liberális pártok megváltoztatásképtelenségéhez vezető „hiúságának” bírálatához éppúgy felhasználta az esetet, mint a katolikus egyház egész tevékenységének értékeléséhez. „A katolikus egyház ismét tűzzel vassal történő hittérítésbe kezdett”; „Magyarországot az egyház újraevangelizációs területnek nyilvánította” – típusú, igen kemény hangú értékelések mellett, az is figyelemre méltó, hogy egy elméleti cikk szerzője „Csak az egyházi hierarchia képviselőit és a katolikus értelmiségiek hallgatását nem értem” – kérdését vetette fel, s a „széles népi gyökerű papgyűlölet” újjáéledésének veszélyére figyelmeztetett (*Népszabadság*, 1993. szeptember 20. 23. o.).

A kormányzat viselkedése sajátos „lépcsőzetességgel” alakult. A miniszter szerint, „az önkormányzatnak joga volt az egyház kezébe adni az iskolát, más kérdés, hogy politikailag okos volt-e a döntés.” (*Népszabadság*, 1993. szeptember 14. 4. o.). A politikai államtitkár, egyébként református főgondnok jogi véleménye ugyanez volt – ő még az aránytalan teher létét is kétségsbevonta, ellentétben a köztársasági megbízottal. Politikailag pedig úgy vélte, hangulatkeltés történt az egyházi iskola ellen. (A „hangulatkeltés” szót egyébként a sári plébános használta először.) MKM tisztviselők szájából hangzott el, hogy az lesz a következmény, hogy valamennyi gyereket (mármint akik nem vettek részt a felekezeti iskola munkájában, s helyette a helyi művelődési házban tanultak az „ellenálló” pedagógusok irányításával) osztályismétlésre utalják. Noha nemzetiségi sérelemről – a szlovák oktatás meggyengüléséről – is szó volt, sőt a váci püspök még azt is állította, (egyébként alaptalanul), hogy a szülők a szlovák kormányhoz is fordultak), az MKM nemzetiségi főosztálya sem sietett a dabasi szülők segítségére (*Népszabadság*, 1993. szeptember 11. 8-11. o.).

A váci püspök a konfliktusban deklarálta, hogy a semleges oktatást „ateista oktatásnak” tekinti, az *Új Ember* pedig „Semmilyen körülmények között ne legyen semleges” című cikkében jelentette ki, hogy „a semleges valójában ateista kommunizát jelent.” (*Új Ember*, 1993 szeptember 12.) A szimbolikus erejű fal felépítésére a váci püspök döntésére/javaslatára került sor. A püspöki kar őszi konferenciája az egyházat ért törvénytelenégekről szóló állásfoglalást tett közzé (*Magyar Nemzet*, 1993. szeptember 24. 5. o.).

A Dabas-Sári ügy két legfontosabb tanulsága:

(1) Az egyházi ingatlantörvény logikája, csapdahelyzete (azaz a meglévő iskola épületből, s kimondatlanul, az iskolai intézményekből váljanak egyházi iskolák, s ne újonnan alakuljanak) ott is képes hatni, ahol nem annak alkalmazására kerül sor: az oktatási törvény pontatlansága ráerősít a helyzetre.

(2) Az MKM és a katolikus egyház vezetése a nyilvánvalóan „vesztes” konkrét ügyben hajlandó volt kompromisszumot kötni, de a helyzetet előidézó jogi és politikai álláspontjának feladására már nem mutatkozott késznek.

Egyházi alkalmazottakból – közalkalmazottak

Míg az egyházi iskolák finanszírozásának kérdésében az eredeti kormánypárti törekvések teljes sikerre vezettek, csak részleges volt a siker az egyházi iskolai pedagó-

gusok közalkalmazotti státuszával kapcsolatban. A törvény olyan választ adott a káder-problémákra, mely sem az egyházak, sem számos kormánypárti képviselő számára nem volt kielégítő. Az egyházi iskolai pedagógusokat ugyanis nem nyilvánította közalkalmazottaknak, s a nem-pedagógusvégzettségűek (magyarán például papok) számára csak a kollégiumi nevelőként való alkalmazást engedte meg. Az MDF két parlamenti képviselője *Karsai Péter* és *Nyerges Tibor* a történelmi egyházakkal folytatott megbeszélés után leszögezték: úgy kellene módosítani a törvényt, hogy az egyházi iskolák pedagógusait – bérezési szempontból, az ott töltött idő jogszerező időnek nyilvánítása szempontjából – vonják a közalkalmazotti törvény hatálya alá (*Magyar Hírlap*, 1993. október 19. 5. o.).

Alig egy héttel később az MKM már elkészítette az egyházi alkalmazott pedagógusok „közalkalmazottasításának” törvénytervezetét, a Munkaügyi Minisztérium jogi osztálya azonban szembeszállt ezzel. A MÜM azt lehetségesnek tartotta, hogy a költségvetéstől kapott támogatás feltétele legyen, hogy az egyház ilyen – kvázi közalkalmazotti jogokat garantáló – megállapodást köt az alkalmazottaival – de a közalkalmazotti státusz kiterjesztésétől ódzkodott. Politikailag a MÜM láthatólag inkább azért aggódott, hogy a „tisztá” magániskolák is befolyánának a közszférába, s ez a (piaci) munkajog által szabályozott terület veszélyes összehúzóódását és a közalkalmazotti lét parttalan kiterjedését vonhatja maga után (*Népszabadság*, 1993. október 27. 5. o.).

A MÜM ellenállása ebben a kérdésben azért jelentős, mert ebben a kérdésben megosztott volt a – világnézeti, egyházi kérdésekben hagyományosan egységes – parlamenti és szakszervezeti ellenzék. Az egyházi iskolák pedagógusai számára önálló tagozatot nyitó Pedagógusok Szakszervezete is szorgalmazta ugyanis a közalkalmazotti státuszt, s ez már jelentősen kihatott a Szocialista Párt álláspontjára is.

Mindenesetre a közalkalmazotti törvényt eredetileg ebben az irányban módosítani kívánó *Tarnóczy Attila* és *Rudics Róbert* (mindketten MDF-es képviselők) elálltak eredeti szándékuktól, s csak a 13. havi fizetés megadását szorgalmazták az egyházi iskolák számára (*Új Magyarország*, 1994. január 7. 6. o.).

Rendszerváltás

Történt-e Magyarországon rendszerváltás az állam és az egyház (oktatási) viszonyában?

1990 és 1994 között ledőltek a hittanoktatás és az egyházi iskolaindítás előtti korlátok. Ezt bizonyítja az egyházi iskolák és a hittancsoportok számának rendkívüli növekedése. A vallásos pedagógusokat és szülőket már senki nem korlátozza, hogy az iskolában kinyilváníthassák hitüket – legalábbis ilyesmire vonatkozó konfliktusok, a nyilvánvalóan másról szóló Szív utcai eset kivételével nem kerültek napvilágra. Nemcsak a szoros értelemben vett egyházi iskolák, hanem a felekezeti vagy ökumenikus elkötelezettségű magániskolák, alapítványi iskolák száma is megnőtt. Ebben az értelemben a rendszerváltás megtörtént.

Az egyházfinanszírozási törvény hiánya az egyházak politikai kiszolgáltatottságát, vagy legalábbis befolyásolhatóságát fenntartja. Az egyházi ingatlantörvény logikája, mely végsősoron, s egyre inkább kormányhivatalok mérlegelésétől teszi függővé, hogy

melyik egyház milyen ingatlant kap, ugyanezt teszi. Változatlanul egyenlőtlenség tapasztalható az egykor iskolatulajdonos nagyegyházak és a „későn jöttek”, a „kicsik” között. Saját teológiai intézményeiket nem számítva a kisegyházak egyetlen – pünkösdistá – általános iskola fenntartására képesek 18 tanulóval, míg például a katolikus egyház általános iskolásainak száma majdnem tizenháromezer. Az ingatlantörvény révén az állam beleszól az egyházi hierarchia és a hívői igények közötti potenciális vitába az előbbi oldalán. A rendszerváltás e téren még előttünk van.

A rendszerváltás másik eleme a lelkiismereti szabadság érvényesülése az iskolában.

Az önkormányzat intézmények semlegessége néhány osztály átmeneti elkötelezettsége lehetőségének fenntartásával kimondatott. A pedagógusok lelkiismereti szabadságát törvény védi. A Tankerületi Oktatási Központok és az önkormányzatok alig voltak képesek közvetlen világnézeti nyomást kifejteni a pedagógusokra. A szélsőséges esetekben működött a nyilvánosság, mely a fenyegetetteknek kedvez. A rendszerváltás e téren megtörtént.

A hittan elhelyezkedése tisztázatlan, helyi mérlegelés tárgya maradt. A szülők rákényszerülhetnek világnézetük megvallására. A felekezeti fenntartóhoz akarataik el- lenére átkerülhetnek diákok, pedagógusok. Jogaik ez esetben definiálatlanok. Nem világos, hogy lesznek e „kvázi-világnézeti” kritériumok a Nemzeti Alaptantervben. A rendszerváltás még ezen a téren is előttünk van.

Az alábbiakban nincsen tér a napi – és hetilapokban megjelent rendkívüli méretű – a tanulmányban meghatározó forrásként használt – cikkanyag felsorolására.

Az egyházak illetve az egyházas értelmiség álláspontjának alakulása az *Új Ember*-ből, az *Evangélikusok Életéből*, a *Reformátusok Lapjából*, az *Új Életről*, illetve az *Egyház és Világ, Igen, Jel, Confessio, Protestáns Szemle, Egyházforum, Múlt és Jövő* c. folyóiratokból követhető nyomon. Az oktatási szféra legfontosabb szereplőinek hivatalos lapjainak cikkei: *Önkormányzat, PDSZ-Ráció, Pedagógusok Lapja, Köznevelés*.

A pártok álláspontjáról a sajtón kívül a közoktatási törvényhez benyújtott módosító indítványokat használtuk fel.

Irodalom

Bíró Judit és Székelyi Mária (1994): Dabas-Sári krónika. *Világosság*, 3. sz. 37–60.

Csanády Márton és Lux Ambrus (1992): Róluk, de nélkülük. (A vallás helye az iskolában). *Educatio*, 1. sz. 143–146.

Csongor Anna (1992): Állam és egyház viszonya az Amerikai Egyesült Államokban, különös tekintettel a gyerekek iskoláztatására. A munkaügyi problémák rendezésének története az amerikai katolikus iskolákban. A fal az egyház és az iskolák között. (Cikkismertetések). *Educatio*, 1. sz. 163–170.

Egyházi iskolák indítása Magyarországon. Tudományos tanácskozás, Gyula, 1992. június 22–24. Oktatáskutató Intézet Budapest, 1992. 65. (*Kutatás közben*, 185.)

Forray R. Katalin (1992): Fiatalkorú bűnözés és vallásosság. Vizsgálatok a bűnöző fiatalok vallásosságáról és a preventív vallási nevelés kilátásai. (Könyvismertetés: Koervers H. J.: Jugendkriminalität und religiosität.) *Educatio*, 1. sz. 158–159.

Halász Gábor (1992): Társadalmi igények és vallásoktatás. *Educatio*, 1. sz. 65–76.

- Kozma Tamás (1992): Egyház és demokrácia. *Educatio*, 1. 1.sz. 3–12.
- Lukács Péter (1992): Egyházi iskolák Nyugaton és nálunk. *Educatio*, 1. 1.sz. 26–33.
- Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek. Művelődési és Köznevelési minisztérium 1993.
- Nagy Péter Tibor (1992): A lelkiismereti és vallásszabadság biztosítása az alap- és középfokú oktatási intézményekben. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 2–27.
- Nagy Péter Tibor (1991): Állam – egyház – iskola. *Info-Társadalomtudomány*, 18. sz. 35–38.
- Nagy Péter Tibor (1992): Az egyházi oktatás szabályozásáról. In: Szabad legyen, vagy kötelező? A köznevelési törvény koncepciójához. In: Kozma Tamás és Lukács Péter. Budapest, *Educatio*, 157–167. (Társadalom és oktatás)
- Nagy Péter Tibor (1991): Erkölcstan vagy értéksemlegesség az iskolában? *Új Pedagógiai Szemle*, 11. sz. 3–10.
- Szántó János (1992): Vallásosság, vallási hiedelmek Magyarországon. In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás és Vukorich György (szerk.) *Társadalmi riport*. Tarki. Budapest, 253–288.
- Szemerszki Mariann (1992): Tanárok az egyházi iskolákról. *Educatio*, 1. 2. sz. 345–348.
- Szigeti Jenő, Szemerszki Mariann és Drahos Péter: *Egyházi iskolák indítása Magyarországon*. Oktatáskutató Intézet, Budapest (*Kutatás közben*, 184.)
- Szigeti Jenő (1992): Iskola, egyház - verseny. *Educatio*, 1. 2. sz. 258–259.
- Szigeti Jenő (1992): Vallás és bibliaismeret: egy modellkísérlet. *Educatio*, 1. 1. sz. 155–157.
- Tomka Miklós (1991): *Magyar Katolicizmus 1991*. Országos Lelkipásztori Intézet Katolikus Társadalomtudományi Akadémia, Budapest.
- Tomka Miklós (1992): Vallás és iskola. *Educatio*, 1. sz. 13–25.

Függelék

Az oktatási törvény

4. § (5) Az államnak jogi lehetőséget kell teremtenie ahhoz, hogy egyházi és más nem állami, illetve nem önkormányzati óvodák, iskolák és kollégiumok jöhessenek létre. Az állam és a helyi önkormányzat azonban ilyen óvodák, iskolák és kollégiumok alapítására nem köteles.

4. § (6) Az állam és az önkormányzat anyagi támogatást nyújt az egyházi és más nem állami, illetve nem önkormányzati nevelési-oktatási intézménynek olyan arányban, amilyen arányban ezek – e törvényben foglaltak szerinti megállapodással – állami, illetve önkormányzati feladatot vállalnak át.

13. § (1) A szülőt megilleti a nevelési, illetőleg a nevelési-oktatási intézmény szabad megválasztásának joga. A nevelési, nevelési-oktatási intézmény szabad megválasztásának joga alapján minden érdekelt adottságainak, képességeinek, érdeklődésének, vallási, illetve világnézeti meggyőződésének, nemzeti vagy etnikai hovatartozásának megfelelően választhat óvodát, iskolát, kollégiumot.

(2) A szülők joga, hogy gyermekük számára nem állami, illetve nem önkormányzati óvodát, iskolát válasszanak, továbbá – e törvényben foglaltak szerint – nem állami, illetve nem helyi önkormányzati óvodát, iskolát alapítsanak, vagy annak alapításában részt vegyenek.

79. § (1) Ha a nevelési oktatási intézményt nem helyi önkormányzat alapítja működésének megkezdéséhez engedély szükséges.

(2) Az engedély kiadása iránti kérelemhez csatolni kell a nevelési oktatási intézmény alapító okiratát, foglalkozási illetve pedagógiai programját, illetve azokat az okiratokat, amelyekből megállapítható, hogy a működés megkezdéséhez, a nevelő és oktatómunkához szükséges személyi és tárgyi feltételek rendelkezésre állnak. A kérelem és mellékletei jogszabályban meghatározott formában nyújthatók be.

(3) Az engedély kiadásáról az intézmény székhelye szerint illetékes jegyző dönt. A jegyző döntése előtt a (4) bekezdés a) pontja tekintetében beszerzi a regionális oktatásügyi központ szakértői véleményét.

(4) Az engedély kiadása akkor tagadható meg, ha a nevelési oktatási intézmény

a) foglalkozási, illetve pedagógiai programja az e törvényben meghatározottaknak nem felel meg;

b) nem rendelkezik a működéshez szükséges személyi és tárgyi feltételekkel, illetőleg a költségvetésből nem állapítható meg, hogy a feladata ellátásához egy tanévre (nevelési évre) szükséges költségeket milyen forrásból biztosítják.

(5) Ha a nevelési-oktatási intézmény tevékenysége, illetve székhelye megváltozik, az (1) bekezdésben meghatározott engedélyt a fenntartónak ismételtelen be kell szereznie;

(6) Ha a jegyző elutasítja a működés megkezdéséhez szükséges engedély kiadását, a nevelési-oktatási intézmény nyilvántartásba vételét is meg kell tagadnia; ha a nevelési-oktatási intézményt már nyilvántartásba vette, törli a nyilvántartásból. Költségvetési szerv esetén megkeresi a Pénzügyminisztériumot a törlés céljából.

80.§ (1) A jegyző látja el a nem helyi önkormányzat által fenntartott nevelési-oktatási intézmény fenntartói tevékenységének törvényességi ellenőrzését.

(2) A jegyző a hatósági ellenőrzés keretében vizsgálja, hogy a fenntartó a nevelési-oktatási intézményt az alapító okiratban és a működéshez szükséges engedélyben meghatározottak szerint működteti-e.

(3) A jegyző a törvényességi ellenőrzés körében – megfelelő határidő biztosításával – felhívja a fenntartót a törvénytörés megszüntetésére. Ha a fenntartó a megadott határidőn belül nem intézkedett, a jegyző kezdeményezheti a törvénytörő intézkedés, döntés, mulasztás bírósági megállapítását. A pert a törvénytörés megszüntetésére meghatározott határidő lejártától számított harminc napon belül kell kezdeményezni. Ha a bíróság megállapítja a törvénytörést, és azt a fenntartó a bíróság által megállapított határidőn belül nem szünteti meg, a jegyző a működéshez szükséges engedélyt visszavonja, és a nevelési-oktatási intézményt törli a nyilvántartásból, illetve költségvetési szerv esetén megkeresi a Pénzügyminisztériumot a nyilvántartásból való törlés céljából.

(4) A törvényességi ellenőrzést ellátó jegyző a nevelési-oktatási intézmény működését felfüggesztheti, ha az ott folyó nevelő és oktató munka a közbiztonságot, a közrendet, a közegészségügyet, a közérkölcstört, vagy mások jogai, szabadságjogai ellen irányul, továbbá, ha a nevelési-oktatási intézmény a feladatainak ellátásához szükséges feltételekkel nem rendelkezik. A működés felfüggesztése előtt – kivéve, ha a késelem jelentős vagy helyrehozhatatlan kárral, illetve veszéllyel járna – megfelelő határidő biztosításával fel kell hívni a fenntartót a kifogásolt tevékenység megszüntetésére, illetve a hiányosságok pótlására. A jegyző elrendelheti a határozat azonnali végrehajtását. A jegyző a határozat jogerőre emelkedését követő tizenöt napon belül – kivéve, ha annak oka megszűnt – köteles a (3) bekezdés szerint a pert megindítani, s az ott szabályozottak szerint eljárni.

(5) Ha a nevelési-oktatási intézménynek a székhelyén kívül másik telephelye is van, a telephelyre a 79. §-ban foglaltakban szerint engedélyt kell kérni a telephely szerint illetékes jegyzőtől. A jegyző telephelyén működő tagintézmény tekintetében látja el az (1)–(4) bekezdésben meghatározott hatáskört, azzal az eltéréssel, hogy a nyilvántartásból történő törlésről – megkeresésére – a székhely szerint illetékes jegyző intézkedik.

81.§ (1) Ha a nevelési-oktatási intézményt nem helyi önkormányzat, illetve állami szerv tartja fenn,

a) a nevelési-oktatási intézmény vallási illetve világnézeti tekintetben elkötelezett intézményként is működhet;

b) a gyermek, tanuló felvételével kapcsolatos rendelkezések közül a 65.§ (2) bekezdésében és a 66.§ (2) bekezdésében foglaltakat nem kell alkalmazni;

c) az intézményvezető kiválasztására vonatkozó rendelkezéseket (18.§ (8) bekezdés) nem kell alkalmazni;

d) a fenntartó meghatározott feladat elvégzését a feladat ellátásáért felelős helyi önkormányzattól – írásbeli megállapodással – elvállalhatja (a továbbiakban: közoktatási megállapodás). A megállapodás keretében a nevelés és oktatás a gyermek, a tanuló számára ingyenesé válik.

(2) Ha az (1) bekezdés d/ pontja alapján kötött közoktatási megállapodás alapján az önkormányzati feladatellátásban olyan nevelési-oktatási intézmény működik közre, amelyik vallásilag vagy világnézetiileg elkötelezett, a megállapodás megkötése nem mentesíti a helyi önkormányzatot a feladatellátási kötelezettsége alól azon gyermekek tekintetében, akiknek szülei nem akarják

vallási, illetve világnézetileg elkötelezett iskolába járatni gyermeküket. Ezekre a szülőkre, gyermekekre, illetve tanulókra a közoktatási megállapodás miatt aránytalan teher nem hárulhat.

(3) A közoktatási megállapodás tartalmát a felek szabadon állapítják meg azzal a megkötéssel, hogy a megállapodásnak tartalmaznia kell:

- a) a nevelési oktatási feladatokat,
- b) a gyermek tanulók számát,
- c) az óvodai nevelési feladatokban, illetve a tankötelezettség teljesítésével és az iskolai neveléssel és oktatással összefüggő feladatokban való részvételt, s ezzel összefüggésben a fenntartói irányítás egyes jogosítványai gyakorlásának a megbízóra történő esetleges átruházását,

- d) azt az időszakot amelyre a szerződést kötötték,

- e) a fenntartó részére a feladatellátáshoz igénybe vehető forrásokat, valamint az ehhez nyújtott kiegészítő támogatás összegét, továbbá azokat a szolgáltatásokat, amelyek a megállapodás alapján a gyermekek, tanulók, szülők részére ingyenessé válnak.

(4) A közoktatási megállapodásban kikötött időszaknak biztosítania kell, hogy az érdekelt gyermekek az óvodát, illetőleg a tanulók iskolai tanulmányaikat a megállapodás alapján be tudják fejezni. Iskola esetén ez az időszak tíz évnél nem lehet kevesebb.

(5) A közoktatási megállapodást a helyben szokásos módon közzé kell tenni.

(6) A művelődési és közoktatási miniszter is köthet a fenntartóval közoktatási megállapodást abban az esetben, ha a nevelési-oktatási intézmény sajátos lakossági igényt elégít ki, vagy tevékenysége kiterjed a székhely település határán kívülre és a fenntartó eredménytelenül kezdeményezte a megállapodás megkötését a székhely szerint illetékes községi, városi, fővárosi kerületi, megyei jogú városi önkormányzatnál, ezt követően a megyei, fővárosi önkormányzatnál. Szakközépiskola vagy szakiskola esetén a művelődési és közoktatási miniszter a megállapodást a fenntartóval, a munkaügyi miniszterrel és a szakképesítésért felelős miniszterrel egyetértésben kötheti meg.

82. § Ha a pedagógiai szakszolgálat intézményét vagy a pedagógiai szakmai szolgáltató intézményt

- a) nem helyi önkormányzat vagy állami szerv tartja fenn, tevékenységére a 81. § (1) bekezdésének d) pontjában és (5)–(6) bekezdésében foglaltakat alkalmazni kell

- b) a jegyző vette nyilvántartásba, a 80. § (3) bekezdésében szabályozott eljárás szerint törölhető a nyilvántartásból.

88. § (3) A helyi önkormányzat a tulajdonában lévő nevelési-oktatási intézmény tulajdoni vagy fenntartói jogát részben vagy egészben átengedheti világnézeti alapon szerveződő fenntartónak, ha azon gyermekek részére, akiknek szülei nem akarják elkötelezett nevelési-oktatási intézménybe járatni gyermeküket, a nevelést és oktatást megfelelő színvonalon biztosítja, és annak igénybevétele a gyermekeknek, tanulóknak, szülőknek nem jelent aránytalan terhet.

122. § (1) A nem állami szerv, illetve nem helyi önkormányzat által fenntartott nevelési-oktatási intézmény pedagógusának kötelező óraszámára a közalkalmazottakra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.

127. § (2) E törvény hatályaba lépésétől számított öt évig alkalmazható a kollégiumban nevelőtanárként, aki hittudományi egyetemi vagy főiskolai oklevéllel rendelkezik. Foglalkoztatására a 126. § (5) bekezdésében foglaltakat kell alkalmazni.

ABSTRACT

PÉTER TIBOR NAGY: THE RE-ESTABLISHMENT OF THE DENOMINATIONAL SCHOOL SYSTEM AND THE STATE IN THE FIRST PARLIAMENTARY PERIOD 1990-94

The study describes the process of re-establishing denominational schools in Hungary. Attacks against the situation originating in the nationalisation of schools in 1948 started in 1989. The last socialist government (1989) and the right wing coalition government (1990-94) urged the re-establishment of denominational schools. Full state maintenance of church schools was guaranteed by an act of 1990 without any preconditions. An act of 1991 started the reprivatisation of buildings and schools once belonging to churches. This process generated conflicts: there was a great social need for church schools in general, – but the majority of pupils and teachers in actual schools confiscated from municipalities and given to denominations generally declared that they did not want to become pupils and teachers of a church school. A very strange type of „Kulturkampf” started in the country: the liberal and socialist opposition, local governments and trade unions opposed the government, while the historical churches supported the process. The debate was very strongly linked to the so-called „neutrality debate”. The opposition fought for legal declaration of the ideological „neutrality” of municipal schools, which the government rejected. If the differences between municipal and denominational schools are not declared in an act, the government can give a municipal school to a denomination without having to pay compensation, because the „function” (education) remains. This can be prevented if there is a legal declaration of the differences between the two types of school. After a long fight, the ideological neutrality of municipal schools was declared by the constitutional court in 1993 and thus further reprivatisations were hindered. In the last months of the governmental period, the right wing government tried to change the status of church-employed teachers to state employees and signed a 20-year financial agreement with the churches.

MAGYAR PEDAGÓGIA 95. Number 3-4. 293-313. (1995)

Levelezési cím / Address for correspondence: Nagy Péter Tibor, Országos Köznevelési Intézet, H – 1132 Budapest, Victor Hugo u. 15-22.